

L'Alguer: frontera lingüística o cultural?

Per Joan Armangué i Herrero^(*)

Resum

La ciutat de l'Alguer fou conquerida el 1354 per Pere el Cerimoniós, el qual la va voler repoblar amb elements fidels a la Corona. Al llarg de la guerra entre el Regne de Sardenya i el Judicat d'Arborea, Càller i l'Alguer arribaren a ser els dos únics enclavaments catalanoaragonesos a l'illa, tot esdevenint, per tant, territori de frontera. Malgrat tot, algunes formes pròpies de la cultura sarda es van anar introduint a la ciutat sardo-catalana. La gran pesta de la fi del segle XVI, a més, va accelerar la immigració de sards en territori alguerès, on malgrat el recanvi ètnic no es va produir una substitució lingüística. Pel que fa a les formes de literatura popular, tres elements duran a terme una acció conservadora: l'Església, el municipi i la comunitat; en canvi, al redós de la família, el llegendari popular sard penetrà amb intensitat, tot esdevenint una força renovadora.

Paraules clau

L'Alguer, Sardenya, etnopoètica, llengües en contacte

Abstract

The city of Alguer was conquered in 1354 by Peter IV of Aragon, who intended to colonise the city with subjects loyal to the Crown. During the war between the kingdom of Sardinia and the Judicature of Arborea, Cagliari and Alghero became the only two Catalan-Aragonese enclaves on the island and, hence, border territories. Despite all, some elements of Sardinian culture were introduced into the Sardinian-Catalan city. In addition, the great plague at the end of the sixteenth century accelerated the immigration of Sardinians to Alghero territory where, despite the ethnic interchange, no linguistic substitution occurred. As far as genres of popular literature are concerned, three elements functioned as conservative factors: the Church, the Municipality and the community. To the contrary, family tradition served as a shelter to popular Sardinian folklore which flared up intensively and became a renewing force.

Keywords

Alghero, Sardinia, ethnopoetics, languages in contact

* Universitat de Càller. Arxiu de Tradicions de l'Alguer. jarmanguel@libero.it

LA FRONTERA CATALANOSARDA: LA RIVALITAT I ELS SEUS LÍMITS

El mes de setembre de l'any 1354 Pere el Cerimoniós, rei de Sardènia i Còrsega, ordenà l'expulsió massiva dels antics habitants de l'Alguer, rebels lligats a una jurisdicció de caràcter sardogenovès, i activà el repoblament a base d'elements fidels a la Corona d'Aragó.⁽¹⁾ Així i tot, l'ocupació de la ciutat a càrrec d'un funcionariat exclusivament català, valencià o aragonès i, tot seguit, d'una població essencialment catalanoparlant, ha de ser interpretada com la sistemàtica aplicació d'una estratègia de colonització prèviament programada, més que no pas com una impulsiva venjança contra els antics habitants de la vila.⁽²⁾

La principal font historiogràfica relativa als aspectes bèl·lics d'aquest episodi és la *Crònica* de Pere el Cerimoniós. Però el primer moment d'ocupació militar de la ciutat no influí ètnicament en el caràcter de la colonització, perquè com és natural el contingent militar s'establí només de passada a la ciutat sardocatalana. La *Crònica*, doncs, no ens serà útil a l'hora d'esbrinar, per exemple, l'origen dels nous pobladors o a l'hora de quantificar-los. De fet, el diari de la conquesta de la *Crònica* del Cerimoniós només fa referència a la rígida decisió reial, expressada amb aquella fredor cancelleresca que caracteritza el treball historiogràfic del monarca:

“Per ço com [...] lo dit lloc [...] s'era contra nós [...] rebel·lat, no [...] consentim que algun dels pobladors antics pus avant hi romangués, ans tots ne fossen foragitats [...] e que el lloc romangués a nós en guisa que fos poblat a volentat [...] nostra”. (cap. V, 38)

Així, doncs, les fonts útils per a l'estudi dels aspectes demogràfics relacionats amb el repoblament de l'Alguer no seran literàries o narratives, com la *Crònica*, sinó arxivístiques, i afortunadament han estat analitzades amb rigor fonamentalment per dos erudits que han esdevingut referències obligades en estudis d'aquesta mena: l'alguerès Antoni Era, amb un estudi sobre “Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero”, presentat al VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, celebrat l'any 1957;⁽³⁾ i més

1. Pel que fa als aspectes de caràcter històric general, remetem a CASULA, F.C., *La Sardegna aragonese*, 2 vols., Chiarella, Sàsser, 1990, amb un utilíssim aparat de notes i una òptima bibliografia.
2. COSTA, M.-M., “Gli ufficiali regi ad Alghero nel XIV secolo”, dins *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, a cura d'A. Mattone i P. Sanna, Gallizzi, Sassari, 1994, p. 159-178.
3. ERA, A., “Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero nel 1350-1361”, dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, p. 551 i següents.

recentment per Rafael Conde y Delgado de Molina, amb el seu article sobre “Il ripopolamento catalano di Alghero”.⁽⁴⁾ Tot i que es tracta, per tant, de dades ben conegudes pels historiadors, ens hi haurem de referir per força des del moment que no existeixen altres fonts d’informació al nostre abast. Ens convé acceptar per bones, de moment, les conclusions de temàtica demogràfica a les quals arriben Antoni Era i Rafael Conde, tot i que al llarg de la segona part de la nostra comunicació relativitzarem certs aspectes per tal de demostrar que les muralles de la vila de l’Alguer eren molt més permeables envers la cultura sarda del que podria semblar a primer cop d’ull.

Aturem-nos ara un moment a analitzar què s’entenia per *català* al segle XIV i dins dels contextos que ens ocupen. Immediatament després de la conquesta i d’una inicial administració de caràcter militar, s’activà a l’Alguer una nova administració civil que es refeia als privilegis de la ciutat de Barcelona (probablement és per aquest motiu que la ciutat sardocatalana és encara ara coneguda com a *Barceloneta*), privilegis que a partir de l’any 1327 ja havien beneficiat la capital del Regne, és a dir, la ciutat de Càller. Càller, però, de seguida va haver d’adaptar al seu particularisme el *corpus* legislatiu barceloní, i per sort ens han arribat unes *Ordinacions fetes per los honrats consellers e prohòmens del Castell de Càller en la Cort de la vegueria del dit Castell*, de l’any 1347.⁽⁵⁾ Observem en aquest document l’ús que es fa dels gentilicis que ens interessin. La segona ordinació, “De portar armes”, diu el següent:

“Que alcuna persona no gos ne presomesque portar per Castell de Càller ne per los appendicis alcun linatge d’armes, salvant coltel qui no haje de lonch entre·l ferre e·l mànech més d’un palm e mig de cana [justa de Barcelona]. E açò, sots pena de perdre les armes e de pagar X sous per cascuna vegada. E an eçò no sia entès català ne aragonès, ans aquests pusquen portar aspaa, coltell e brotxa”.

Hem de deduir-ne, per tant, que catalans, valencians i mallorquins són considerats simplement *catalans*, jurídicament equiparats als aragonesos i clarament diferenciats dels sards.

Hi ha, però, un altre document encara més clar pel que fa als aspectes ètnics que ara ens ocupen. Dins de la documentació oficial redactada en

4. CONDE Y DELGADO DE MOLINA, R., “Il ripopolamento catalano di Alghero”, dins *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo, op. cit.*, p. 75-103.

5. Vegeu-les publicades a càrrec d’ARMANGUÉ, J., *Les primeres ‘Ordinacions’ de Castell de Càller (1347)*, “Estudis de llengua i literatura catalanes”, L [= “Miscel·lània Joan Veny”, 6] (2005), p. 55-91.

català, hem de destacar el recull de textos que fan referència al repoblament de la capital del Regne, és a dir, el conjunt de disposicions que distribuïen els *alberchs* de Càller.⁶⁾ Pel que fa a l'ús dels gentilicis que ens interessin, val la pena cridar l'atenció sobre una resposta reial, probablement de l'any 1331, a una reclamació presentada pels consellers de Castell de Càller: Alfons el Benigne declarà que pretenia atorgar una determinada franquícia “tan solament a cathalans e aragonesos seus e del rey de Mallorca”;⁷⁾ reconstruint lliurement la frase, el significat no estatual sinó cultural de la declaració del monarca ha de ser interpretat així: les franquícies eren reservades exclusivament a aragonesos, a *catalans* súbdits seus –entre els quals hem d'incloure els valencians– i als *catalans* súbdits del rei de Mallorca, aliat però independent respecte a la Corona d'Aragó. En definitiva, quan no calia fer distincions internes, catalans, valencians i mallorquins, però no aragonesos, formaven una unitat ètnica inclosa dins del gentilici comú de *catalans*.

En aquest context jurídic basat en els privilegis urbans, els sards a Sardenya eren estrangers a les ciutats catalanitzades (perquè l'element aragonès no penetrà de fet a l'illa). Continuem trobant a les esmentades *Ordinacions del Castell de Càller* –emanades, recordem-ho, l'any 1347, és a dir, abans de les rebel·lions contra la Corona d'Aragó a Sardenya– referències explícites a aquesta estrangeria. Els sards, ho acabem de veure, no només no podien dur armes llargues a la ciutat de Càller, sinó que eren jurídicament equiparats als ciutadans “d'estranya nació”, tal com llegim al paràgraf 48 de les *Ordinacions*:

“Que alcuna persona no gos ne presomesque ferir ne tocar irosament ne alcuna injúria de fer a alcun sart o sarda ne altra persona d'estranya nació qui venga en Castell de Càller, ne tocar o pendre coses lurs sens lur voluntat”.

No cal dir que, malgrat les bones intencions d'aquesta ordinació, el legislador naturalment tendia a prohibir allò que la gent tendia a fer, és a dir, “tocar irosament” alguns estrangers, entre els quals sobretot els sards.

Per comprendre millor l'abast de la dimensió fronterera de les colònies catalanes a Sardenya, convindrà recordar que al llarg de la guerra que enfrontà els reis de Sardenya, aleshores Pere el Cerimonós i el seu fill Joan el Caçador, i els jutges, és a dir, els sobirans d'Arborea, aleshores Elionor d'Arborea i el seu marit Brancaleone Doria, tan sols restaren sota el domini catalanoaragonès,

6. Es tracta d'una copiosa documentació recollida al llibre de CONDE Y DELGADO DE MOLINA, R.; ARAGÓ CABAÑAS, A. M., *Castell de Caller. Cagliari catalano-aragonesa*, Càller, 1984, amb sis Apèndixs i una Addenda.

7. *Ibíd.*, “Addenda”, cap. II, p. 260.

l'any 1391, Càller, l'Alguer, Longosard i tres castells escampats al sud de l'illa.⁽⁸⁾ L'Alguer no era més que un enclavament ètnicament diferenciat enmig d'un context geogràfic i polític hostil. I aquesta hostilitat adquirí dimensions bèl·liques quan el 1412 els sasseresos, és a dir, els habitants de la ciutat sarda fronterera amb l'Alguer, s'aliaren amb el nou pretendent al judicat d'Arborea, Guillem III de Narbona, per tal d'assaltar la ciutat catalanosarda, fet que s'esdevingué la nit del 5 al 6 de maig. La victòria dels algueresos contra els francosasseresos representà, a partir d'aquell moment, l'esdeveniment carismàtic que féu possible l'afermament d'una èpica, d'una memòria col·lectiva en una comunitat d'origen extremament heterogeni.⁽⁹⁾ I d'una identitat, d'un credo de pertinença local i nacional: nacional, per oposició envers els francoprovençals; local, per oposició envers els sasseresos.

Aquesta oposició entre algueresos i sasseresos donà pas tot seguit a una lluita per les delimitacions jurisdiccionals, de caire eminentment municipalista, que de fet continua encara ara. És molt interessant, en aquest sentit, una inèdita *Demarcación de límites entre las ciudades de Alguer y Sácer*, en sard malgrat el títol, que es remunta a l'any 1450, actualment custodiada a l'Arxiu del Congrés dels Diputats de Madrid.⁽¹⁰⁾ No cal dir que els termes fixats per les autoritats reials no foren fidelment respectats, perquè se succeïren fins a temps relativament recents els plets entre les dues ciutats. És simptomàtic d'aquest fenomen el mapa topogràfic del territori nord-occidental de Sardenya (conegut com a La Nurra), de l'any 1742, relatiu al plet judicial per a la delimitació entre Sàsser i l'Alguer, conservat a l'Arxiu Municipal de la ciutat sardocatalana. I ens sembla, a més, també simptomàtic el fet que una reproducció d'aquest mapa fos utilitzat per a la il·lustració de la coberta del volum III, l'any 1992, de la *Revista de l'Alguer*.

A més de la història, però, existeix també la llegenda relativa a la rivalitat entre aquestes ciutats, molt més entretinguda que no pas la primera. La resumirem tot recollint les paraules d'Eduard Toda, que la va difondre a les

8. En menys d'un any, els arboreosos havien recuperat les posicions anteriors a la pau del 1388, firmada entre Elionor d'Arborea i Joan I d'Aragó, amb l'única diferència que no pogueren conquerir Longosard, per bé que se'n sentiren compensats amb el castell de Joiosa Guarda. Per al context bèl·lic en què s'esdevé la presa de Joiosa Guarda remetem el lector a l'estudi d'OLIVA, A. M.; SCHENA, O., "La seconda presa arborense di Villa di Chiesa nel 1391", *Studi su Iglesias medioevale*, Pisa, 1985.

9. Per als fets històrics, literaris i documentals relacionats amb aquest tema, veg. l'article de BOVER, A., "Relació" i "Cobles de la conquesta dels francesos", *Catalan Review*, 7 (1993), p. 9-36, amb una bona bibliografia; ara dins *Sardocatalana*, Paiporta, Denes, 2007, p. 77-102; i ARMANGUÉ, J., "Ripopolamento e continuità culturale ad Alghero: l'identità epica", dins *Insula. Quaderno di cultura sarda*, 4 (desembre de 2008), p. 5-19 (hem utilitzat aquest article per resumir alguns dels aspectes represos en aquesta comunicació).

10. Núm. d'inventari: H-01-018-0345.

pàgines de *La Renaixensa* – *Diari de Catalunya* el juliol de l'any 1887, en un article dedicat a la ciutat de “Sàsser”:⁽¹¹⁾

“En primer terme aquells ciutadans [de Sàsser] la emprengueren contra’ls catalans d’Alguer, á qui fá sigles arribaren á prohibir que cap de ells, noble ó villá, pogués entrar en Sàsser portant espasa. Los de Alguer respongueren á la injuria manant que cap sassarés entrés en sa vila á menos de portar duas espasas, una en cada costat del cinturó. La llió era natural y oportuna”.

Convé assenyalar que anteriorment Giuseppe Manno havia recollit amb ironia aquesta anècdota llegendària a la seva *Storia della Sardegna*,⁽¹²⁾ i que Pasquale Tola també la reportava al *Dizionario biografico degli uomini illustri di Sardegna*,⁽¹³⁾ tot invertint, però, els termes de la burla: és a dir, haurien estat els sasseresos a obligar els algueresos a passejar amb dues espases per la ciutat. L'erudita llegenda, de caràcter llibresc, arrenca del jurista Jeroni Olives, el qual, comentant el capítol III de la *Carta de Logu*,⁽¹⁴⁾ havia escrit:

“[...] propter aemulationem istorum diversorum territorium audivi, quod priscis temoribus, aliàs fuerat statutum in civitate Algherii, quod Sassarenses non deferent ibi ense, et quod propter hoc Sassarenses statuerunt quod Algherenses portarent, vel different Sassari, vel per Civitatem Sassari duos enses”.

Veiem, doncs, que Toda va fer més espavilats els algueresos que no pas la tradició, o per la simpatia que se li havia encomanat envers la ciutat, o bé per la simpatia que envers ell –cònsol espanyol d'origen català– alguna culta coneixença li hauria volgut demostrar, tot referint-li una versió adaptada de la llegenda.⁽¹⁵⁾

11. No hem pogut consultar *La Renaixensa*, motiu pel qual citem a partir de l'esborrany autògraf conservat a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, datat a Càller l'11 de juliol de 1887.

12. MANNO, G., *Storia della Sardegna*, vol. III, Capolago, Tipografia Helvetica, 1840, p. 90.

13. TOLA, P., *Dizionario biografico degli uomini illustri di Sardegna, ossia storia della vita pubblica e privata di tutti i sardi che di distinsero per opere, azioni, talenti, virtù e delitti*, vol. III, Torí, Tipografia Chirio e Mina, 1838, s.v. “Olives”, p. 30.

14. OLIVES, Hieronimi, *Commentaria, et glosa in Cartam de Logu. Legum, et ordinationem Sardorum noviter recognitam, et veridice impressam*, ex Typographia Vonventus Sancti Dominici, apud F. Ioannem Baptistam Canavera, Calari, MDCCVIII.

15. Convé tenir en compte, també, que el 1892 va veure la llum l'únic text no literari de Joan De Giorgio Vitelli, “La rivalità fra Sassari e Alghero”, on l'autor recollí tant aspectes històrics com llegendaris relatius a aquesta rivalitat: DE GIORGIO, G., “La rivalità fra Sassari e Alghero e la sua leggenda”, *Nella terra dei Nuraghes*, I, núm. 2 (Sàsser, 17.VII.1892), p. 7-8; núm. 4 (Sàsser, 23.X.1892), p. 6-7. L'original manuscrit d'aquest estudi es troba al “Fons Scanu” de la Biblioteca Municipal de l'Alguer, sense col·locació.

El que és cert és que, mentrestant, els algueresos, cada any durant la festa del 6 de maig, és a dir, durant la festivitat de Sant Joan ante Portam Latinam, pretès intercessor a favor dels algueresos contra els sasseresos en la batalla del 1412 que hem recordat més amunt, continuaven cremant un ninot que representava un soldat francès, mentre maleïen els seus aliats locals tot cantant, en català, aquests versos:

“Múiran, múiran los francesos
y·ls traïdors de sassaresos
que han fet la traïció
al molt alt rey de Aragó”.

Es tracta de la tornada de les famoses “Cobles de la conquesta dels francesos”, que encara es cantaven l'any 1822, segons la prestigiosa testimoniança de Pasquale Tola, sasserrès que amb paciència –però poca serenitat– “*dovette assistere a questa secolare maledizione poetica contro i suoi concittadini*”.⁽¹⁶⁾ Abans d'aquesta data, havien estat poc fructuoses les temptatives de prohibició de la festa: l'any 1628, per exemple, el governador reial va prohibir explícitament que el ninot francès fos cremat; els algueresos, obediets però murris, acceptaren la peremptòria normativa i deixaren de banda la foguera; però procediren igualment a la solemne eliminació del soldat franco-sasserrès: el van lapidar.⁽¹⁷⁾

LA FRONTERA CATALANOSARDA: PERMEABILITAT DELS LÍMITS

Però no tot era, com és natural, hostilitat, ni les muralles de l'Alguer eren impermeables. Reprendrem tot seguit el curs de la història per tal de relativitzar algunes de les dades que hem anticipat a la primera part d'aquesta comunicació i situar-les en un context que ens durà a una conclusió que considerem harmoniosa.

Ens convé en primer lloc posar en dubte la radical anotació de Pere el Cerimoniós a la seva *Crònica*, segons la qual “no consentim que algun dels pobladors antics pus avant hi romangués, ans tots ne fossen foragitats”, naturalment en referència a l'Alguer. I és que, com ha passat sempre i passa arreu, els *col·laboracionistes* es beneficiaren immediatament de l'excepcionalitat:

16. TOLA, P., *Codex diplomaticus Sardiniae*, vol. II [= “Historiae Patriae Monumenta”, XI], Torí, 1861, p. 12.

17. Si més no així es desprèn dels versos, potser irònics, recollits a la *Exposición sobre el diálogo dicho en la libertad del Francés, ossea Françoi, que cada año suele quemar la noble ciudad de Alguer, llibrado solamente por el año 1628 a petición de sus hijos los de Sácer*, text custodiat a l'Arxiu Municipal de l'Alguer, ms. 846/354.

sabem, per exemple, que les filocatalanes Andriola de Guisso i Beatrice de Balbo, aquesta segona corsosarda, totes dues residents a l'Alguer abans de la conquesta, foren autoritzades a quedar-s'hi amb llurs famílies com a recompensa pels seus serveis a favor dels conqueridors.⁽¹⁸⁾ Entre els aproximadament 235 habitants inicials, a més, almenys dos sards foren assimilats als catalans per virtut d'una gràcia reial.⁽¹⁹⁾ L'element autòcton, doncs, de caràcter eminentment sardogenovès, no va desaparèixer de manera radical.

I és cert que diversos privilegis de la vila de l'Alguer pretengueren –i aconseguiren, sens dubte– de beneficiar els colonitzadors: entre els documents consultats per Eduard Toda a l'Alguer entre els anys 1887-1889, ell mateix cita el que exigeix que “tots los sardos que habitan en l'Alguer y en lo seu territori àyan de vendre o alienar a los demás habitadors las casas y possessions que tenen en dita ciutat y territori [...] y que de aquí al devant non [sic] se hàyan de dar, vendre o establir a ningú de dits sardos, casas y possessions dintra de la ciutat y territori de l'Alguer”.⁽²⁰⁾ O, encara més: “Que ningun estranger puga habitar en l'Alguer, sots pena de confiscació de sos béns. Sol ha de ser poblada la ciutat de catalans, aragonesos y valencians; entenen-se també per estrangers los corsos y sardos”.⁽²¹⁾ Ara bé, aquesta normativa testimonia la política agressiva de certs períodes de crisi, i no podia interrompre la continuïtat de la fusió cultural que lentament s'anava creant: només vuit anys després de la conquesta de la ciutat, per exemple, ja havien estat autoritzats els primers matrimonis mixtos, és a dir, les dones que s'havien quedat vídues a causa de la pesta foren empeses a casar-se amb catalans, aragonesos i sards.⁽²²⁾ L'element sard, per tant, no havia restat del tot bandejat del repoblament de la ciutat. És més: localitats tot al voltant de l'Alguer, que amb el temps acabaren confluint en els seus dinàmics termes municipals, foren repoblades exclusivament a base de colons sards: la vila emmurallada necessàriament hi havia de comunicar, tant per tractar temes administratius com econòmics i comercials. I encara més hagué de comunicar amb la Sardenya nord-occidental a partir del 1503, quan la vila fou elevada a la categoria de ciutat i, alhora, de seu d'una nova diòcesi que unia les abolides d'Ottana, Castro i Bisarcio. No ens ha d'estranyar, doncs, si en ocasió de les cerimònies pròpies de la Setmana Santa –al llarg de la qual els fidels de tota la diòcesi podien adreçar-se a la seu diocesana per tal de

18. CONDE, R., *op. cit.*, p. 76.

19. *Ibíd.*, p. 91-92.

20. SCALA, L., *Memoria sobre los Archivos de Cerdeña*, Càller, Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2009, p. 93.

21. *Ibíd.*, 109.

22. CONDE, R., *op. cit.*, p. 88.

seguir-hi els rituals del tridu de la Passió— formes característiques de la cultura sarda penetraren a la ciutat catalana: pensem, sobretot, a la melodia dels goigs.

Daltabaixos de caràcter demogràfic acceleraren el procés de substitució ètnica a l'Alguer: l'any 1583, per exemple, trobem la ciutat afeblida a causa de la pesta que ha reduït dràsticament la població, fins al punt que els representants de la ciutat al Parlament celebrat aquell any a Càller afirmaren que “no hi ha restat sinó número de cent cinquanta homes”:

“Est any és estada visitada la ciutat de Alguer de pestilència [...] y per aquella han mort circa sis mil persones y destruides y cremades moltes casas y robes, per lo que dita ciutat resta del tot quasi derruyda”.⁽²³⁾

És evident que el principal objectiu dels delegats algueresos és el d'obtenir avantatges de caràcter fiscal que ajudin la ciutat a superar un moment difícil. Cal llegir amb prudència, doncs, aquestes dades i considerar els “cent cinquanta homes” (cent cinquanta catalanoparlants) com una part del total de supervivents. És innegable, però, que, per tal de recuperar-se, la ciutat catalana ha d'obrir les seves portes a un gran contingent d'immigrants sards que contribuiran a definir el caràcter de la seva nova etapa històrica. Així i tot, l'evolució de la cultura algueresa durant els anys següents ens permetrà d'assistir no a la sardització lingüística de la ciutat, sinó a la catalanització dels sards que s'hi han establert.

LA LITERATURA POPULAR: COMUNICACIÓ MÉS ENLLÀ DELS LÍMITS

A partir d'aquí, però, havent bastit una estructura contextual prou articulada, ens interessa donar un aire menys historicista a la nostra comunicació per tal de privilegiar aspectes directament relacionats amb el contacte cultural catalano-sard, concretament el contacte literari. En aquest sentit, l'estudi dels fenòmens que caracteritzen la literatura tradicional algueresa compta amb un valor afegit que el projecta més enllà d'objectius descriptius d'abast estrictament local. En efecte, l'estudiós es troba davant d'un patrimoni literari extremament reduït, geogràficament limitat i cronològicament definit que fàcilment pot

23. BUDRUNI, T., *Breve storia di Alghero*, Alghero, 1989, p. 70-72. Per a l'estudi d'aquesta pesta, veg. principalment BUDRUNI, T., “Pestilenze e ripopolamento ad Alghero nell'età spagnola (1582-1652)”, *Quaderni sardi di storia* (gener 1985 – desembre 1986), p. 109-124; i NUGHES, A., *El sínodo del bisbe Baccallar. L'Alguer. Església i societat al segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, p. 90-94, on l'autor demostra que les dimensions de la pesta no foren tan tràgiques com volgueren fer veure els representants algueresos al Parlament de 1583.

ser analitzat en detall; i tan de prop, que sovint aconseguirà d'arribar no només a l'observació directa del grup o del clos familiar, sinó fins i tot de l'individu, que en darrera instància representa, tal com escriu Uriel Weinreick, "el lloc on s'esdevé el contacte entre llengües".⁽²⁴⁾

No és debades que hem recordat el nom del prestigiós lingüista, responsable de la primera teorització sistemàtica sobre els fenòmens que regeixen les llengües en situació de conflicte: en aquesta part de la nostra comunicació mirarem d'aplicar al terreny de la literatura popular un dels aspectes del mètode que Weinreick bastí per a la lingüística.

Demanem-nos en primer lloc per quin motiu han pogut sobreviure, i per tant conviure a l'Alguer, d'una banda fenòmens de literatura tradicional catalana i d'altra novetats de caràcter popular procedents de l'àmbit sard. Considerem que en una hipotètica escala de "contaminació" hauríem de col·locar en l'extrem radicalment conservador, poc permeable a la interferència, els textos poètics rígidament estructurats: efectivament, la rima i el ritme –per més que sovint es tracti d'una vaga cantarella– han permès que es perpetuïn a l'Alguer textos d'origen remot, tal com demostra la seva coincidència, total o parcial, amb textos equivalents que trobem en d'altres indrets dels Països Catalans, on mantenen eficaçment la seva funció comunicativa i on són encara transmesos oralment. Vet aquí alguns exemples d'aquest fenomen: una cançó de bressol, una pregària per a la nit, una moixaina adreçada als més petits i un dels primers jocs entre pares i fills.

"Son, son, veni, veni, veni;
son, son, veni, veni, von.
Si la son ne vengueria,
mon fillet s'adormiria;
com la son no en vol venir,
mon fillet no es pot dormir".⁽²⁵⁾

"A llit me colguí
set àngels trobí,
tres als peus i quatre al cap,
la Verge Maria al meu costat,
que me diu: dorm i reposa,

24. La primera edició de *Languages in Contact* es remunta a l'any 1953 (Nova York). Per a la redacció d'aquest article, hem treballat damunt la traducció italiana a cura de G. R. Cardona: WEINREICK, U., *Lingue in contatto*, Torino, Editore Boringhieri, 1974.

25. TODA, E., *Un poble català d'Italia. L'Alguer*, Barcelona, La Renaixensa, 1888, p. 28. Corregim els aspectes ortogràfics de tots els textos literaris.

no tenguis por de mala cosa,
fulles de rosa i de jasmí.
L'àngel Serafi i l'àngel Gabriel
l'ànima mia muntin al cel".⁽²⁶⁾

"Aqueix és lo pare,
aqueixa és la mare,
aqueix fa la sopa,
aqueix se la menja tota,
aqueix fa: piu, piu!"⁽²⁷⁾

"Salta miralta,
penja la gata,
coca frígida,
salta pegelida".⁽²⁸⁾

La geografia catalana –o bé, de vegades, ibèrica en general– pot arribar a ser present en algunes d'aquestes cançons alguereses, tot recordant antics lligams de caràcter cultural:

"A l'eixida del portal,
a l'entrar a Barcelona,
he trobat la mia senyora.
Ah, si el pare el sabia!
De la pell mia, què ne faria?
Sabatetes a mon germà:
juga, jugueta, no volen jugar.

Qui mala que és la marina!
Trist i escur a qui enganya.
N'escrivirem en Espanya
d'aquesta mort succeïda.
La mare n'era afligida
de lo veure mort així,
esperant hora per hora
de lo veure caputxí".⁽²⁹⁾

26. PALOMBA, J., *Tradizioni, Usi e Costumi di Alghero. Tradicions, usos i costums de l'Alguer*, a cura d'A. Nughes, Edicions del Sol, L'Alguer, 1996, p. 144.

27. *Ibíd.*, p. 140.

28. *Ibíd.*, p. 137.

29. ARMANGUÉ, J., *L'escola algueresa d'estudis de cultura popular (1778-1908)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 195.

Endevinem també aquests contactes rere algunes cançons, de producció local, que prenen temàtiques habituals de la literatura catalana:

“Mon pare i mos germans
m’han privat l’alegria,
ellos no són capellans
volen que jo monja sia.
Mirau si anirà bé
de fer una monja per força,
lo convent que vaja a l’orsa
que jo monja no seré”.⁽³⁰⁾

“—Ai, lo meu cor,
del babu i de la mama jo tenc por.
—No tinguis por, coloma,
que só lleuger i port ales de ploma.
—Vine a hora ferjada,
que no mos vegi llengua mal parlada.
—A l’hora que vindré
ja trobaré adormit tot lo carrer”.⁽³¹⁾

Aquestes darreres cançons recorden dues líriques que ens ha transmès el *Cançoneret de Ripoll*, copiat entorn de l’any 1346 i equivalent, per tant, a l’eventual patrimoni poètic d’alguns dels primers repobladors de l’Alguer: l’anònima cançó de la *malmonjada*, el refrany de la qual fa: “Lassa, mays m’agra valgut / que fos maridada / o cortès amich agut / que can suy monjada”;⁽³²⁾ i aquella altra cançó de Pere Alamany, “on l’autor dialoga amb la mateixa dansa, la qual hi intervé com a missatgera d’una dama”.⁽³³⁾ Amb això no volem dir que existeixi un deute directe envers el *Cançoneret*, sinó senzillament que la cançó popular algueresa presenta moments d’intens regust medieval, cosa que podria indicar la dissolució de certes formes de la poesia culta catalana en la poesia de transmissió oral de l’Alguer.

30. TODA, E., *op. cit.*, p. 34.

31. *Ibid.*, p. 33.

32. Pel que fa al tema de la *malmonjada* en la literatura catalana, on compta amb ben poques mostres, veg. ARAMON I SERRA, R., “Dues cançons populars italianes en un manuscrit català quatrecentista”, *Estudis Romànics*, I (1946-48), p. 159-188 (ara dins *Estudis de llengua i literatura*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 1997, p. 309-344).

33. RIQUER, M. de, *Història de la literatura catalana*, vol. I, Ariel, Barcelona 1964, 517. No només la “llengua mal parlada” ens recorda la figura del *lausengier* de la lírica trobadoresca, sinó que els vv. 7-8 ens fan pensar literalment en el v. 13 de la dansa d’Alamany: “Que-n veniats una nuyt foscha”.

Altres vegades, allò que ha representat un obstacle per a la interferència literària ha estat l'estructura estròfica, com s'esdevé en el cas de la següent cançó, que reprèn l'esquema habitual dels *goigs* –uns *goigs*, en aquest cas, del tot profans:

“Xa Agnamaria
té un vestit nou
amb un cortinatge
de ventre de bou,
i l'estantina
per vorellar.
*Xa Agnamaria
vol a xu Julià*”.

A l'altre extrem d'aquesta classe, en canvi, hauríem de col·locar-hi els textos vagament estructurats en el sistema, és a dir, els fenòmens literaris articulats entorn de factors estructurals talment vagues que no aconsegueixen de frenar la interferència: fonamentalment ens referim –per tal de centrar-nos ens els gèneres etnopoètics tradicionals– a la rondalla i a la llegenda. La paraula, sense el fre conservador de la rima, el ritme i l'estructura poètica, pot permetre's fluctuacions tan àmplies que vehicularà la introducció d'aspectes propis d'una *tradició secundària* en la tradició autòctona. Pel que fa a la rondalla algueresa, encara poc estudiada,⁽³⁴⁾ Antoni Arca ha escrit: “Què tenen les rondalles alguereses d'específic? Bé, si els traiem la llengua, és a dir el fet que la gent les digui en alguerès, no tenen res de peculiar: són exactament les mateixes rondalles que es diuen a tota Sardenya, a tota Itàlia i a tota Europa”.⁽³⁵⁾ Això, és clar, no ens hauria d'estranyar. És més interessant, doncs, el cas de la llegenda, localitzada en territori alguerès però temàticament lligada al conjunt de l'illa de Sardenya. Podem destacar en aquest sentit la coincidència entre una anècdota recollida a l'Alguer l'any 1998 (la informadora l'atribuïa al seu pare, que anà a buscar a Port Comte el *sidadu*, és a dir, el tresor amagat de la tradició local), i una llegenda intitolada *S'iscusoriu* ('el tresor'), recollida a Onifai (Nuoro) l'any 1974:⁽³⁶⁾

34. Veg. els principals reculls de rondalles alguereses dins GUARNERIO, P.E., *Il dialetto catalano d'Alghero*, “Archivio glottologico italiano”, IX (1885-1886), p. 261-364; i SCANU, P., *Rondalles alguereses*, a cura de P. Català i Roca, Rafael Dalmau, Barcelona, 1985.

35. ARCA, A., *Aigua i miracles en les rondalles de Guarnerio i Bottigliani*, dins *Arxiu de Tradicions de l'Alguer*, a cura de J. Armangué, Barcelona 2001, p. 175.

36. Veg. *Tesori in Sardegna*, a cura de J. Armangué i L. Scala, Dolianova 2001, text 3.2.a, p. 87. Pel que fa a la llegenda sarda, vegeu-la publicada, en versió original i traducció italiana, al llibretó que acompanya el CD *Contami unu Contu*, II: *Baronie*, núm. 10. En tots dos casos, el moment culminant de la narració coincideix amb la violació del tabú del silenci, que fa desaparèixer el tresor (THOMPSON, S., *Motif-Index of Folk Literature*, Bloomington 1975, núm. C 401).

“Aqueix és com lo sidadu, que han portat al babu a trobar el sidadu. Li han dit:

–Miquel Radé! –que se dieva “Radetsky”, de xisto: mariner, feva, i l’hivern anava a l’estany.

–Cosa hi ha?...

–Mira, a la part de... Anant a Port Comte, han dit que hi és lo sidadu.

–I bé? –lo babu.

Diu:

–Però tenim de anar tres dies que u no mos tenim de parlar amb l’altro!

No sabiven a qui se portar: al babu! Així: xapen un dia, i no; xapen lo de dos, i no; inícien lo de tres, i més poc! Se rampel·la el babu, gita el marrapic:

–Maleït lo sidadu, els morts vostros!

–Eh, Miquel Radé! Ja havem perdut tot!

–També que te perdis tu, de cap!”

És natural que, en aquest context d’intens contacte temàtic i argumental, també la llengua pròpia de la literatura secundària (és a dir, el sard) penetri en la narració de la llegenda, tot donant vida a un text bilingüe (per tal de provocar, sovint, una situació còmica). Vegem un exemple d’aquest cas. Una informadora algueresa ens explicava que, a Vilanova Montlleó, prop de l’Alguer, “teniven de fer la festa de les Set Dolors, així que han pres dos capellans de l’Alguer i los han portats a Vilanova”. En aquella parròquia, però, no disposaven de cap imatge de la Mare de Déu. “La Madonna, a Vilanova, no hi era; i se n’han portat a Sant Narcís i l’han presentat com que fossi la Madonna”. Els capellans, un cop començada la funció, exclamen en llengua sarda: “Oe (‘avui’) è la festa della Madonna de sos Dolores! De la furia de sos dolores li són créskidos sos mustazzos (‘per la força dels dolors li han crescut els mostatxos’)”. Davant d’aquella irreverència dels algueressos, “se rempel·len los sardos (‘se sulfuren’) i ne’ls prenen a totus dos. Los han seguts al molendo (‘a l’ase’) i els han posats per tot Vilanova. Com punxaven lo molendo, punxaven a ellos. Lis hi han dat un anju (‘una surra’)! Així ne’ls han enviats en casa, a l’Alguer, ben matjats (‘bastonejats’)”. De la feta, a un dels dos capellans li va quedar, de sobrenom, *Furasantos* (‘Roba-sants’). La nostra informadora ho sap del cert: “Jo era petita, l’enteneva (‘ho sentia’) dient de les grans... *Furasantos!*”⁽³⁷⁾

37. Els fragments en sard són lingüísticament incorrectes: tinguem en compte que els pronuncia una catalanoparlant que tan sols coneix de manera indirecta la llengua veïna. Luca Scala és el responsable de la gravació i transcripció d’aquesta anècdota, recollida a l’Alguer el 25 de novembre de 1998 (informadora: Santina Caria, 1904-1999).

Però més enllà d'aquests aspectes, cal tenir en compte els fenòmens no estructurals que poden haver representat una resistència envers la interferència. Pel que fa a la Municipalitat, podem recordar el cas de les “Cobles de la conquesta dels francesos”, nascudes al segle XV i perpetuades fins al segle XIX, que representen un bon exemple de canalització de la informació oficial, amb la qual s'articula un dels moments culminants d'una festa autocelebrativa. El paper de l'Església és prou evident, de manera que no ens caldrà proposar més que l'eloqüent exemple del “Cant de la Sibil·la”, l'únic text en llengua vulgar, d'origen medieval, conegut a Sardenya, pervingut fins als nostres dies tant a través de canals orals com de certs manuscrits del segle XIX.

Sovint, l'empenta conservadora d'aquests factors no estructurals ha coincidit amb la resistència exercida pels elements ben integrats en el sistema literari. D'aquesta manera, trobem que certs gèneres que, tal com hem vist més amunt, tendeixen naturalment al rebuig de la interferència han estat alhora estimulats per l'Església (nadales, goigs, cants sacres, pregàries populars), de manera que s'han mantingut impermeables fins als nostres dies. Vet aquí l'exemple d'una cançó encara viva l'Alguer:

“On anau, Vós, mare mia,
on anau així atristada?”.
“En casa de una parturenta,
que de pressa só avisada”.
“No hi anigueu, Vós, mare mia,
que m'han dit que és dona rara”.
“Per això vaig, oh fill meu,
que amb mi s'és invocada.

Bones dies, la parturenta
confiau-vos amb a mi.
Confiau-vos amb a mi,
que só la Mare de Déu.
Aqueix fill que vós fareu
siguerà benaventurat:
siguerà Papa de Roma
o bisbe de Montserrat”.⁽³⁸⁾

38. *Arxiu de Tradicions de l'Alguer* cit., text 16, p. 97.

En algunes variants d'aquesta cançó hom reemplaça l'últim vers “o bisbe de Montserrat” per “o bisbe del Mont Sagrat”. Es tracta d'un fenomen de la tradició oral, ben normal, segons el qual determinades formes que en el curs del temps esdevenen per la població semànticament incomprensibles són substituïdes per altres de pronúncia semblant.⁽³⁹⁾

Per acabar, només ens cal afegir que el clos familiar representa un espai impenetrable on la força integradora de la Municipalitat, de l'Església i de la comunitat és mínima. Com que es tracta, alhora, del terreny propi per a la divulgació de la rondalla i de la llegenda –gèneres, com hem vist, pobres de factors estructurals des del punt de vista de la nostra anàlisi–, no ha d'estranyar-nos que representi el canal privilegiat per a la introducció dins de la literatura d'expressió catalana de fenòmens propis d'una literatura *secundària*, és a dir, de l'etnopoètica sarda.

Si d'una banda podem assegurar, pel que fa a la poesia de temàtica religiosa, que a l'Alguer han perviscut fins als nostres dies formes pròpies de la literatura catalana, d'una altra banda podríem afirmar, parlant de la llegenda i d'altres gèneres narratius, que es tracta de formes de cultura catalanosarda d'expressió algueresa.

Se'ns fa evident, així, que la cultura popular sarda, al llarg dels segles, ha aconseguit de saltar, sense gaires dificultats, els límits físics de la ciutat emmurallada.

39. MARTÍ I PÉREZ, J., *L'Alguer. Monografia antropològic-cultural*, tesi de llicenciatura presentada a la Philipps-Universität Marburg l'any 1985, p. 343.